



บทที่ 1

หมู่บ้าน และ การศึกษาทฤษฎี การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ กับการพัฒนา

ความนำ

การศึกษาเรื่อง แนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชีย กับการอธิบายหมู่บ้านไทย นี้ เกิดจากความสนใจของผู้ศึกษาเองใน 2 ด้าน คือ ความสนใจในเรื่องที่เกี่ยวกับหมู่บ้าน และความสนใจในความเกี่ยวข้องกันของการศึกษาทฤษฎี การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ กับการพัฒนา

ในเรื่องของหมู่บ้านนั้น ทั้งจากการอ่านหนังสือค้นคว้าตำรา และจากการลงไปสัมผัสสภาพจริงในพื้นที่ ทำให้ผู้ศึกษาเกิดความตระหนักถึงความสำคัญของชุมชนหมู่บ้านไทย ในหลายๆ แ่ง คือ

ในประการแรก หมู่บ้านเป็นสถาบันรากฐานของสังคมไทยมาช้านาน ชาวบ้านไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่เป็นครัวเรือนแยกกันตามลำพังได้ หากแต่ต้องอยู่รวมกันเป็นหมู่ เรียกว่า "บ้าน" ซึ่งหมายถึงหมู่บ้านในปัจจุบัน ต่างจาก "เรือน" ซึ่งหมายถึงครัวเรือนเดียว หรือหมายถึงบ้านแต่ละหลัง นอกจากนี้ "บ้าน" ยังเป็นต้นกำเนิดของ "เมือง" หรือรัฐ ที่ย้อนกลับเข้าไปครอบงำหมู่บ้านในภายหลังด้วย ในแง่นี้ หมู่บ้านจึงหมายถึงทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นโลกทัศน์ และรากเหง้าของระบบสังคมไทยทั้งระบบ

ประการต่อมา แม้ประเทศไทยเราจะผ่านความพยายามที่จะพัฒนาอุตสาหกรรมมาหลายปี แต่ประชากรส่วนใหญ่ของประเทศก็ยังคงอาศัยอยู่ในภาคชนบท ซึ่งมีสถาบันพื้นฐานหลักคือหมู่บ้าน ด้วยเหตุนี้ หมู่บ้านจึงเป็นสถาบันที่รองรับปริมาณคนมากที่สุดของประเทศ การคิดพิจารณาและกระทำอะไรในระดับของส่วนรวม จึงจำเป็นต้องคำนึงถึงหมู่บ้านด้วยอย่างละเอียดไม่ได้

สำหรับในการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ ความเป็นจริงในการดำรงชีวิตของผู้คน ส่วนใหญ่ ก็ได้ถูกบดบังด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์ในแง่มุมของรัฐจากพงศาวดารอยู่เป็นเวลานาน จนกระทั่งได้มีการตื่นตัว หันกลับมามองไปยังประวัติศาสตร์ของชาวบ้านธรรมดาอันเป็นส่วนสำคัญของประเทศมากขึ้นในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ซึ่งการศึกษาหมู่บ้านก็ได้ทำให้ภาพทางประวัติศาสตร์สมบูรณ์และเป็นจริงมากขึ้น

และประการสุดท้ายที่สำคัญที่สุด คือในแง่ของการพัฒนา ประสบการณ์การพัฒนาประเทศในช่วงหลายสิบปีที่ผ่านมา ได้สะท้อนให้เห็นถึงความล้มเหลวของการ "นำเข้า" แนวทางการพัฒนาจากต่างประเทศ และ "ส่งออก" โครงการพัฒนาต่างๆ จากส่วนกลางคือ กรุงเทพฯ ไปยังส่วนต่างๆ ของประเทศได้เป็นอย่างดี แนวทางการพัฒนาภาคชนบท ซึ่งเป็นภาคที่วางตัวอยู่บนสถาบันหมู่บ้าน ก็กลับไม่ได้พัฒนาขึ้นมาจากความเข้าใจในโครงสร้างและพลวัตภายในหมู่บ้านเลย หลายครั้งและหลายกรณี ที่ตัว "การพัฒนา" นั้นเองกลับสร้างปัญหาให้กับชาวบ้านเสียด้วยซ้ำ

จากความตระหนักในความสำคัญของสถาบันหมู่บ้านต่อสังคมไทย ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ผู้ศึกษาจึงเกิดความสนใจในเรื่องราวของหมู่บ้าน และปรารถนาจะเห็น "ศาสตร์" ที่ทั้งสามารถอธิบายหมู่บ้านได้ และสามารถถืออำนาจประโยชน์กลับคืนไปสู่หมู่บ้านได้พร้อมๆ กัน

นอกจากเรื่องของหมู่บ้าน ผู้ศึกษายังสนใจในความเกี่ยวข้องกันของการศึกษา ทฤษฎี การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ กับการพัฒนา ทั้งการอ่านงานเขียน และการเข้าฟังสัมมนาอภิปรายต่างๆ ได้ทำให้ผู้ศึกษา รู้สึกถึงความสัมพันธ์ของทั้งสามสิ่งนั้น และเกิดคำถามถึงการประสานทั้งสามสิ่งเข้าด้วยกัน

การศึกษาทฤษฎีกับการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ได้เข้ามาเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันมากขึ้นในปัจจุบัน การอธิบายประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยโดยอาศัยพื้นฐานทางทฤษฎีได้รับการยอมรับมากขึ้น แนวการวิเคราะห์แบบมาร์กซิสต์รวมถึงแนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชีย ก็ได้รับการกล่าวถึงไม่น้อย ทั้งจากฝ่ายที่นำเอาไปใช้ และจากฝ่ายที่วิพากษ์วิจารณ์ได้แย้ง

ส่วนในเรื่องของการพัฒนา ก็มีการใช้ทฤษฎีต่างๆ เข้ามาอธิบายและประยุกต์ใช้กันมานาน ดังที่ปรากฏอยู่ในการเรียนการสอนวิชาทางด้านทฤษฎีและนโยบายการพัฒนาในปัจจุบัน สำหรับแนวทางการพัฒนาของประเทศไทยนั้นถูกครอบงำโดยทฤษฎีความทันสมัยเป็นหลัก ซึ่งแม้จะส่งผลดีต่อประเทศ แต่ก็ได้สร้างผลร้ายขึ้นมาอย่างทัดเทียมกันหรืออาจจะมากกว่า งานวิจัยและประสบการณ์ของนักพัฒนามากมายได้ชี้ให้เห็นถึงปัญหาสังคมใหม่ๆ ที่พอกพูนขึ้นทุกวัน อันเนื่องมาจากแนวการพัฒนาที่ดำเนินตามรอยของทฤษฎีความทันสมัยนี้

ผู้ศึกษาเห็นว่า ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะทฤษฎีการพัฒนาที่นำมาใช้ ไม่ได้วางอยู่บนพื้นฐานของความเป็นจริงแห่งสังคม ไม่ได้พัฒนาขึ้นมาจากพื้นฐานของโครงสร้างและพลวัตของระบบสังคมเอง หากแต่พิจารณาเพียงปรากฏการณ์ภายนอกอย่างผิวเผิน เหมือนกับการให้ยา รักษาผู้ป่วยตามอาการ โดยไม่ได้วินิจฉัยถึงโรคที่เป็นต้นตอของอาการนั้น แม้ยาจะช่วยบรรเทาอาการนั้นได้ ก็เป็นเพียงชั่วคราว เพราะยังไม่ได้กำจัดต้นตอคือโรคให้หมดไป ทั้งยังอาจก่อให้เกิดผลข้างเคียงที่เป็นอันตรายอีกด้วย

การศึกษาประวัติศาสตร์จึงเป็นทางออกที่ดี เพราะการศึกษาประวัติศาสตร์จะสร้างความเข้าใจในวิวัฒนาการของสังคมจนมาถึงจุดที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน นอกจากนี้ การศึกษาประวัติศาสตร์โดยมีทฤษฎีกำกับ จะช่วยอธิบายถึงสิ่งที่ เป็นอยู่ในปัจจุบันและแนวทางที่อาจจะเป็นต่อไปในอนาคตได้อย่างเป็นเหตุเป็นผลและมีระบบ อันจะเป็นพื้นฐานของการสร้างทฤษฎีการพัฒนาที่วางอยู่บนพื้นฐานของระบบสังคมนั้นเอง นี่คือการประสานการศึกษาประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ และการพัฒนาเข้าด้วยกันโดยมีทฤษฎีเป็นตัวเชื่อม ในทัศนะของผู้ศึกษา

เนื่องจากแต่ละสังคมย่อมมีรากฐานความเป็นมาที่แตกต่างกัน สังคมไทยก็ย่อมมีพื้นฐานที่เป็นตัวของตัวเองต่างจากสังคมอื่น การประสานดังกล่าวข้างต้น จึงน่าจะกระทำให้เป็นรูปธรรมได้ โดยการสร้างทฤษฎีที่อธิบายสังคมไทยขึ้นมาเป็นของเราเอง และทฤษฎีนี้ก็จะเป็นทฤษฎีการพัฒนาที่วางอยู่บนพื้นฐานความเป็นจริงของสังคมเราเองด้วย

เมื่อผู้ศึกษาได้ผนวกเอาความสนใจในความเกี่ยวข้องกันของ การศึกษาทฤษฎี การศึกษาประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ กับการพัฒนา เข้ากับความสนใจในเรื่องของหมู่บ้านที่ได้กล่าวถึงไปข้างต้นแล้ว ผู้ศึกษาก็ได้นึกถึงแนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชีย อันเป็นแนวคิดทฤษฎีแนวหนึ่งที่มีบทบาทมากในการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย การใช้แนวคิดนี้ในการอธิบาย

ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมไทย มีทั้งข้อเด่นข้อด้อยและจุดบกพร่องให้โจมตีได้แย้งอยู่พอสมควรทีเดียว แต่เหตุจูงใจที่ทำให้ผู้ศึกษาสนใจพิจารณาแนวคิดนี้เป็นพิเศษ ก็คือพลังในการอธิบายชุมชนหมู่บ้านไทย แนวคิดวิธีการผลิตแบบเอเชียนี้ สามารถอธิบายรากฐานและการดำรงอยู่ของชุมชนหมู่บ้านไทยได้อย่างน่าสนใจ และแม้จะยังมีข้อบกพร่องอยู่ไม่น้อย ก็น่าจะสามารถพัฒนาขึ้นมาเป็นแนวคิดวิธีการผลิตแบบไทยได้ในอนาคต

ดังนั้น ความสนใจในเรื่องหมู่บ้าน และความเกี่ยวข้องกันของการศึกษาทฤษฎีการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ กับการพัฒนา จึงได้นำมาสู่การศึกษาเรื่องแนวคิดวิธีการผลิตแบบเอเชียกับการอธิบายหมู่บ้านไทยดังจะได้กล่าวถึงแนวความคิดโดยละเอียดต่อไป

การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจกับการพัฒนา

เศรษฐศาสตร์ เป็นวิชาที่ได้รับการยอมรับว่าสามารถนำพาประเทศชาติไปสู่ความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจได้ ความสำเร็จในการฟื้นฟูภาวะเศรษฐกิจสหรัฐอเมริกาในช่วงเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ 1929 และช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ยิ่งทำให้ความสำคัญของวิชาเศรษฐศาสตร์ในสายตาของประเทศกำลังพัฒนาเพิ่มมากขึ้น หากทว่าสภาพปัญหาที่ซับซ้อนขึ้นเรื่อยๆ ประกอบกับการเติบโตของศาสตร์เองที่มีลักษณะแคบลงแต่ลึกมากขึ้น ทำให้ความรู้ในวิชาเศรษฐศาสตร์ ไม่สามารถถูกนำไปใช้แก้ปัญหาทางเศรษฐกิจได้อีก ไม่ว่าจะในประเทศพัฒนาแล้ว หรือประเทศกำลังพัฒนา ถึงกับบางครั้ง มีการกล่าวหาว่านักเศรษฐศาสตร์ทำให้ปัญหารุนแรงมากขึ้น หรือเป็นผู้สร้างปัญหาเสียเองด้วยซ้ำไป¹

แท้จริงแล้วเศรษฐศาสตร์เป็นศาสตร์ที่กว้าง ศึกษาถึงการจัดสรรทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่มวลมนุษยชาติ เศรษฐศาสตร์จึงมุ่งตอบปัญหาการแจกจ่ายทรัพยากรการผลิตสำหรับทั้งสังคม มากกว่าการตอบปัญหากำไรสูงสุดของหน่วยธุรกิจเพียงหน่วยเดียว และเศรษฐศาสตร์ควรจะสามารรถถูกใช้ในการแก้ไขปัญหาค้นหาพื้นฐานที่สุขของมนุษย์คือปัญหาความยากจนได้ ความยากจนไม่ได้เกิดจากการขาดแคลนทรัพยากร หากแต่เกิดจากการจัดสรรทรัพยากรนั้นอย่างไม่ถูกต้อง ทำให้เกิดความไม่เป็นธรรมขึ้น นักเศรษฐศาสตร์มีภาระในการค้นหาสาเหตุของความเหลื่อมล้ำ ความด้อยพัฒนา และนำเสนอแนวทางในการพัฒนาสังคมและประเทศ

¹ ไกรยุทธ อีรยาศินันท์, แก่นสารของเศรษฐศาสตร์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532), หน้า 251-280.

ชาติให้มีความเป็นธรรมมากขึ้น
เศรษฐศาสตร์ไทยอย่างมาก²

ความเข้าใจในระบบเศรษฐกิจไทยจึงจำเป็นสำหรับนัก

นักเศรษฐศาสตร์ชั้นนำของไทยหลายคนให้ความเห็นว่า ความอ่อนแอของวิชาเศรษฐศาสตร์ในประเทศไทย อยู่ที่การขาดการวิจัยเศรษฐกิจไทยอย่างจริงจัง และวิชาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย ก็เป็นแขนงหนึ่งที่ต้องได้รับความสนใจมากขึ้น ทั้งนี้ก็เพราะปัญหาของพัฒนาการเศรษฐกิจไทย ได้แก่ปัญหาการขาดการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างภายในระบบเอง การเร่งการเติบโตทางเศรษฐกิจ ขาดพื้นฐานการรองรับทางด้านพลังการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิตของสถาบันเศรษฐกิจภายใน ปัญหาของการพัฒนา จึงไม่ใช่ปัญหาทางเทคนิคเฉพาะหน้า แต่เป็นปัญหาที่สืบเนื่องมาจากวิวัฒนาการของระบบเศรษฐกิจสังคมไทยในระยะเวลาที่ยาวนาน³

ดังนั้น การพัฒนาประเทศอย่างถูกต้อง ย่อมจำเป็นจะต้องอาศัยความเข้าใจในจุดอ่อน จุดแข็ง ที่มา และความเป็นไปของระบบเศรษฐกิจอย่างเพียงพอที่จะวิเคราะห์ และปรับปรุงข้อเด่นข้อด้อยของระบบเศรษฐกิจได้ วิชาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ จึงควรได้รับความสนใจ ในฐานะที่เป็นรากฐานสำหรับการพัฒนาทฤษฎีพัฒนาการเศรษฐกิจขึ้นมา เพื่อให้การพัฒนานั้น ตอบสนองต่อปัญหาได้ตรงจุด และไม่แปลกแยกออกไปจากความเป็นจริงในสังคม

ความสำคัญของการอธิบายหมู่บ้านไทย

หมู่บ้านเป็นสถาบันหลักในชีวิตของคนไทยส่วนใหญ่มาแต่ดั้งเดิม เป็นสถาบันที่สำคัญยิ่งกว่าสถาบันครอบครัว เพราะลำพังเพียงครอบครัวเดียวนั้นไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่รอดได้ หมู่บ้านเป็นระบบสังคมนิเวศที่มีความเพียงพอในตัวเอง เป็นทั้งระบบการผลิต ระบบความสัมพันธ์ และระบบความคิดความเชื่อของคนในชุมชน แม้เมืองซึ่งเจริญก้าวหน้ากว่า ก็ยังเกิดขึ้นทีหลัง และพัฒนาขึ้นมาจากหมู่บ้าน เมื่อสืบสาวลึกลงไปก็จะพบรากเหง้าของวัฒนธรรมอยู่ที่หมู่บ้านนี้เอง⁴

² จัตวทิพย์ นาดสุภา, 'วิชาเศรษฐศาสตร์ว่าด้วยอะไร และใช้ทำอะไรได้บ้าง?' ใน เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524), หน้า 1-5.

³ จัตวทิพย์ นาดสุภา, 'วิชาเศรษฐศาสตร์ในประเทศไทย,' ใน เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย, หน้า 43. และ จัตวทิพย์ นาดสุภา, 'ปัญหาพัฒนาการเศรษฐกิจไทย,' ใน เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย, หน้า 312-323.

⁴ จัตวทิพย์ นาดสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ และสำนักพิมพ์หมู่บ้าน, 2533), หน้า 21-22. และ สุรเชษฐ เวชพิทักษ์, รากฐานแห่งชีวิต วัฒนธรรมชนบทกับการพัฒนา (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หมู่บ้าน, 2533) หน้า 6-13.

ในที่นี้ จะเน้นย้ำถึงความสำคัญของการอธิบายชุมชนหมู่บ้านไทยใน 2 ด้าน คือ ในด้านของความสำคัญต่อการเข้าใจระบบเศรษฐกิจสังคมโดยรวมของไทย และในด้านของความสำคัญต่อการกำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศ

ความสนใจในเรื่องของหมู่บ้าน และชาวบ้านหรือชาวนาผู้อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน ปรากฏอยู่ในการศึกษาทางด้านทฤษฎีในเรื่องการก่อตัวของระบบทุนนิยมมานานแล้ว นับตั้งแต่ งานเขียนของนักทฤษฎีมาร์กซิสต์คลาสสิก เช่น คาร์ล มาร์กซ์ และ วี. ไอ. เลนิน มาจนถึงการ ศึกษาวิจัยในโลกที่สาม⁵ โครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชาวนาในหมู่บ้าน และพัฒนาการของ ความสัมพันธ์ระหว่างชาวนาในหมู่บ้านกับรัฐและกฎหมาย เป็นเงื่อนไขที่สำคัญยิ่งต่อรูปแบบของ กระบวนการปฏิวัติอุตสาหกรรม ทั้งของประเทศพัฒนาแล้ว และประเทศกำลังพัฒนา และมีส่วน กำหนดถึงรูปแบบเศรษฐกิจการเมืองสังคมในแต่ละประเทศที่คลี่คลายมาจนถึงปัจจุบันด้วย⁶

ในส่วนของการทำความเข้าใจระบบเศรษฐกิจสังคมของไทยนั้น ปัญหาหลักของ พัฒนาการเศรษฐกิจไทยได้แก่การขาดชนชั้นใหม่ อันได้แก่ชนชั้นกฏมพีอิสระ ซึ่งจะเป็นผู้ลุกขึ้น มาทำการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของระบบเศรษฐกิจสังคมให้พัฒนาขึ้นมาเป็นแบบใหม่ หลุดพ้น จากพันนาการของระบบศักดินาดั้งเดิมได้ สาเหตุที่สำคัญประการหนึ่งก็คือ แรงเกาะเกี่ยวภายใน ชุมชนหมู่บ้านไทย ที่ไม่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านแยกตัวออกไปเป็นชนชั้นใหม่ และแม้จะมีการเปิด ประเทศในปี ค.ศ. 1855 ²³⁹⁸ ก็ไม่สามารถก่อให้เกิดชนชั้นกฏมพีขึ้นจากชาวนาได้ เพราะถึงจะมีการผลิต เพื่อขายเพิ่มขึ้นมา แต่วิธีการในการผลิตก็ยังคงเป็นแบบเดิมอยู่⁷ ดังนั้นความสามารถในการ อธิบายชุมชนหมู่บ้านไทย จึงมีความสำคัญยิ่ง ต่อการทำความเข้าใจกระบวนการก่อรูปของระบบ เศรษฐกิจสังคมไทยมาจนถึงปัจจุบัน

สำหรับในด้านของการพัฒนาประเทศนั้น นโยบายการพัฒนาในช่วงที่ผ่านมาไม่ ได้ทำให้ปัญหาการกระจายรายได้และความเหลื่อมล้ำลดน้อยลงเลย กลับยิ่งทวีความรุนแรงมาก

⁵ สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, แนวคิดมาร์กซิสต์กับการศึกษาเรื่องการพัฒนาเปลี่ยนแปลงในสังคมชาวนาประเทศโลกที่สาม (กรุงเทพฯ: มหามคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2533), หน้า 18 และ 90.

⁶ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, 'ค่านา,' ใน ประวัติศาสตร์การปฏิวัติอุตสาหกรรมเปรียบเทียบ (กรุงเทพฯ: ศูนย์ ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และสำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2536), หน้า (12)-(18).

⁷ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 'ปัญหาพัฒนาการเศรษฐกิจไทย,' หน้า 313-316.

ขึ้นเรื่อย ๆ⁸ หน่วยงานที่รับผิดชอบการพัฒนาของรัฐก็ใช้วิธีการมองปัญหาแบบ "ชาวบ้านยากจน" ซึ่งเป็นวิธีการมองแบบที่ใช้ทฤษฎีความทันสมัยเป็นหลักในการพัฒนา จึงเน้นด้านเทคโนโลยีและพื้นที่ มากกว่าความสัมพันธ์ของกลุ่มคน ละเลยการเอาใจเขามาเปรียบจากระบบโครงสร้างสังคมที่เป็นอยู่⁹ ระบบเศรษฐกิจสังคมของสถาบันหมู่บ้านจึงค่อยๆ ถูกทำลายลง หมู่บ้านค่อยๆ ถูกลดทอนความสามารถในการยืนอยู่ได้ด้วยตัวเองที่ละน้อย จนอยู่ในสภาพที่เกือบจะเรียกได้ว่าล้มละลายในปัจจุบัน¹⁰

ท่ามกลางวิกฤตการณ์ และสถานการณ์อันน่าเป็นห่วงของสถาบันหมู่บ้านดังกล่าว กลุ่มนักพัฒนาในองค์กรพัฒนาเอกชน ก็ได้เริ่มมองว่าหมู่บ้านน่าจะเป็นจุดหลักของการพัฒนา โดยเป็นการแก้ปัญหาที่ระดับพื้นฐานที่สุดของสังคม เริ่มมีความตื่นตัวในการทำความเข้าใจหมู่บ้านมากขึ้น มองหมู่บ้านเป็นยุทธศาสตร์หลัก ไม่ใช่เพียงผลพลอยได้ในกระบวนการพัฒนาของรัฐแบบที่ผ่านมาเท่านั้น¹¹

นอกจากนี้ การศึกษาอีกหลายชิ้นก็ได้ชี้ให้เห็นถึงศักยภาพหลายอย่างที่ซ่อนเร้นอยู่ในชุมชนหมู่บ้านไทย ทั้งศักยภาพทางด้านทรัพยากร ระบบสังคม และสติปัญญาของชาวบ้านเอง¹² ซึ่งบ่งบอกถึงความเป็นไปได้ที่จะฝากความหวังของการพัฒนาไว้ที่หมู่บ้านด้วย

การอธิบายชุมชนหมู่บ้านไทย จึงได้ทวีความสำคัญยิ่งขึ้นไปกว่าเดิม และคราวนี้ไม่เพียงในหมู่นักวิชาการเท่านั้น แต่ยังเลยมวมไปถึงในหมู่นักพัฒนาด้วย นอกจากนี้ ความรับรู้ดังกล่าวยังสามารถถูกส่งกลับคืนไปยังชาวบ้าน เพื่อก่อให้เกิดจิตสำนึกในการพัฒนาด้วย

⁸ ดูรายละเอียดใน กนกศักดิ์ แก้วเทพ, "การพัฒนาประเทศไทย จากแผนพัฒนาฉบับที่ 1-7 บทวิเคราะห์ทางยุทธศาสตร์," ใน วิถียุทธศาสตร์สังคมไทย วิถีใหม่แห่งการพัฒนา, จตุรงค์ บุญยรัตนสุนทร, บรรณาธิการ (กรุงเทพมหานคร : ฝ่ายข้อมูลและเผยแพร่ โครงการส่งเสริมองค์กรพัฒนาเอกชนไทย, 2535), หน้า 96-97 และ 105-106.

⁹ อัครทิพย์ นาดสุภา, บ้านกับเมือง (กรุงเทพมหานคร : โครงการส่งเสริมสถาบันหมู่บ้าน ศูนย์วัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาหมู่บ้านอีสาน และสำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2529), หน้า 13.

¹⁰ ประเวศ วะสี, "วิกฤติหมู่บ้านไทย," ใน วิกฤติหมู่บ้านไทย ทางออกและอนาคตอยู่ที่ไหน, พิทยา ว่องกุล, บรรณาธิการ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หมู่บ้าน, 2532), หน้า 14-15.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

¹² ดูรายละเอียดใน พรพิไล เลิศวิชา, "ศักยภาพของชนบทไทยในปัจจุบัน," ใน พลังวัดไทย มุมมองจากเศรษฐกิจศาสตร์การเมือง, ผาสุก พงษ์ไพจิตร และสังคีต พิริยะรังสรรค์, บรรณาธิการ (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์ศึกษาเศรษฐกิจศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), หน้า 99-120. และ พรพิไล เลิศวิชา, ศิวิลัย จากโพ้นน้ำมาย ถึงธนาคารแห่งชาติ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หมู่บ้าน, 2532), หน้า 99.

ความเป็นตัวของตัวเอง¹³ และสามารถเป็นพื้นฐานสำหรับการฟื้นฟูวัฒนธรรมอันเป็นรากเหง้าของชุมชนหมู่บ้านไทย มาเป็นวัฒนธรรมภูมิที่มีความเป็นตัวของตัวเองด้วย¹⁴ อันอาจเป็นทางเลือกใหม่สำหรับการพัฒนาประเทศไทยในอนาคต

การใช้แนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชียอธิบายหมู่บ้านไทย

ความพยายามที่จะวิเคราะห์และอธิบายสังคมไทยได้เกิดขึ้นมานานแล้ว นับตั้งแต่ อร์ญญ์ พรหมชมภู ได้เสนอไว้ในงาน "เส้นทางสังคมไทย" ว่าสังคมไทยนั้นเป็นกึ่งเมืองขึ้นกึ่งศักดินา เมื่อปี 2493 ซึ่งใช้แนวการวิเคราะห์ตามแนวที่เหมาเจ๋อตุงวิเคราะห์สังคมจีน¹⁵ หลังจากนั้นในปี 2504 สรรค์ รัตฤกษ์ ก็ได้เสนอแนวการวิเคราะห์สังคมไทยตั้งแต่ยุคบุพกาล ตามแนววิวัฒนาการของสังคม 5 ชั้นของลัทธิมาร์กซ์-เลนิน จากยุคชุมชนบุพกาล มาสู่สังคมทาสทวาราวดี สู่สังคมศักดินาตั้งแต่สมัยสุโขทัย จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งจำกัดการวิเคราะห์ไว้เพียงปี ค.ศ. 1907 ไว้ในงาน "วิวัฒนาการสังคมสยามภาคต้น" และยังคงแสดงความมั่นใจว่าการขยายตัวของเศรษฐกิจของสังคมศักดินาไทย จะนำมาสู่สังคมทุนนิยมแน่นอน ถ้าจักรพรรดินิยมไม่เข้ามาขัดขวาง อันจะทำให้สังคมไทยตกอยู่ในฐานะกึ่งศักดินากึ่งเมืองขึ้นแทน¹⁶

แนวการวิเคราะห์สังคมไทยได้เริ่มกล่าวถึงหมู่บ้านมากขึ้น เมื่อมีการนำเอาแนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชียมาใช้ช่วยอธิบาย ในขณะที่ช่วงก่อนหน้านั้น การอธิบายจะเน้นหนักในแง่มุมมองของรัฐเพียงแง่มุมเดียว นักวิชาการกลุ่มที่ใช้แนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชียช่วยในการอธิบายสังคมไทยได้แก่ จัตตทิพย์ นาดสุภา, สุวิทย์ ไททยวัฒน์, สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร, อานันท์ กาญจนพันธ์ และปลาย้อ ชนะนนท์ เป็นต้น¹⁷

¹³ จัตตทิพย์ นาดสุภา, บ้านกับเมือง, หน้า 19.

¹⁴ จัตตทิพย์ นาดสุภา, ประวัติศาสตร์การปฏิวัติอุตสาหกรรมเปรียบเทียบ, หน้า 301-302.

¹⁵ พรชัย คุ้มทวีพร, 'แนววิเคราะห์สังคมไทย จากอดีต-ปัจจุบัน,' ใน สมัชชาวิชาการสังคมศาสตร์ เพื่อการวิจัย ปี 2526 สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 12-11-1 ถึง 12-11-5 และ 12-11-27.

¹⁶ ศ. วิทยากุล, 'คำนำในการพิมพ์ครั้งที่ 1,' ใน วิวัฒนาการแห่งสังคมสยามภาคต้น, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยศึกษา, 2522), ไม่มีเลขหน้า. และ สรรค์ รัตฤกษ์, วิวัฒนาการแห่งสังคมสยามภาคต้น, หน้า 82 และ 176.

¹⁷ จัตตทิพย์ นาดสุภา, 'ว่าด้วยทฤษฎีเศรษฐกิจศาสตร์ไทย,' ใน เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย, หน้า 105. พรชัย คุ้มทวีพร, 'แนววิเคราะห์สังคมไทย จากอดีต-ปัจจุบัน,' หน้า 12-11-2. สรรค์ รัตฤกษ์, วิวัฒนาการแห่งสังคมสยามภาคต้น. จัตตทิพย์ นาดสุภา, บ้านกับเมือง, หน้า 73. สุวิทย์ ไททยวัฒน์, วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2398-2475 (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524), หน้า 302-303 อ้างใน พรชัย คุ้มทวีพร,

การนำเอาแนวคิดวิธีการผลิตแบบเอเชียมาอธิบายสังคมไทยนี้ สืบเนื่องมาจากทัศนะการมองว่าระบบเศรษฐกิจไทยอยู่ในวิธีการผลิตแบบศักดินา แต่มีความแตกต่างจากระบบศักดินาในยุโรป คือ ระบบศักดินาไทยมีพื้นฐานอยู่บนหมู่บ้านชนบทที่มีแรงยึดเหนี่ยวสูง จึงมีการมองว่าแนวคิดวิธีการผลิตแบบเอเชียน่าจะช่วยในการอธิบายได้ดี อย่างไรก็ตาม วิธีการผลิตแบบเอเชียของไทยนี้ ก็ยังมีลักษณะพิเศษแตกต่างออกไปเป็นการเฉพาะ นั่นคือรัฐศักดินาเดิมยังคงดำรงอยู่ควบคู่กับการเข้ามาของทุนนิยมจากภายนอก ซึ่งส่งผลให้หมู่บ้านไทยสามารถดำรงอยู่ได้ยาวนานจนถึงปัจจุบัน¹⁸

Ernest Mandel ได้สรุปลักษณะสำคัญของวิธีการผลิตแบบเอเชียเอาไว้ 5 ประการ คือ 1) ไม่มีกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลในที่ดิน 2) หมู่บ้านจึงรักษาความเป็นชุมชนไว้ได้นาน 3) ไม่มีการแบ่งแยกแรงงานระหว่างการเกษตรกับหัตถกรรม 4) มีความจำเป็นต้องอาศัยการชลประทานขนาดใหญ่ 5) ทำให้รัฐมีอำนาจในการสะสมส่วนเกิน¹⁹ และได้มีผู้ใช้ข้อสรุปดังกล่าวเป็นเกณฑ์ในการวิเคราะห์วิจารณ์โต้แย้ง โดยเฉพาะในประเด็นที่สำคัญคือเรื่องกรรมสิทธิ์ในที่ดิน และเรื่องการควบคุมกำลังคนหรือแรงงาน โดยแย้งว่ารัฐศักดินาไทยไม่ได้มีการรวมศูนย์อำนาจเด็ดขาดทั้งในกรณีที่ดิน และแรงงาน²⁰

'แนววิเคราะห์สังคมไทย จากอดีต-ปัจจุบัน,' หน้า 12-11-17. สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร, ต้นกำเนิดชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ. 2398-2453) (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2523), หน้า 65 อ้างใน พรชัย คุ้มทวีพร, 'แนววิเคราะห์สังคมไทย จากอดีต-ปัจจุบัน,' หน้า 12-11-17. พรชัย คุ้มทวีพร, 'แนววิเคราะห์สังคมไทย จากอดีต-ปัจจุบัน,' หน้า 12-11-1. ปลาย้อ อรรถนันท, นายทุนพ่อค้า กับการก่อตัวและขยายตัวของระบบทุนนิยม ในภาคเหนือของไทย พ.ศ. 2464-2523 (กรุงเทพมหานคร : โครงการหนังสือเล่ม สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และสำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2530), หน้า 3.

¹⁸ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 'ว่าด้วยทฤษฎีเศรษฐกิจศาสตร์ไทย,' หน้า 104-105. และ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, บ้านกับเมือง หน้า 74.

¹⁹ Ernest Mandel, The Formation of Economic Thought of Karl Marx (London : Review Press, 1971), p.116 อ้างใน สุรพงษ์ ชัยนาม, มากซ์และสังคมนิยม, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : กองบรรณาธิการปาจารย์สาร มุลนิธิเสรียวโกเศศ-นาคะประทีป, 2524). และ Ernest Mandel, The Formation of Economic Thought of Karl Marx 1843 to Capital, p. 121-122 อ้างจาก แล ดิลกวิทยรัตน์, 'วิธีการผลิตแบบเอเชีย,' วารสารธรรมศาสตร์, ปีที่ 9 ฉบับที่ 1, หน้า 89. อ้างใน พรชัย คุ้มทวีพร, 'แนววิเคราะห์สังคมไทย จากอดีต-ปัจจุบัน,' หน้า 12-11-17.

²⁰ พรชัย คุ้มทวีพร, 'แนววิเคราะห์สังคมไทย จากอดีต-ปัจจุบัน,' หน้า 12-11-18 และ 12-11-20. ดูรายละเอียดใน สมเกียรติ วันทะนะ, รัฐสมบูรณาญาสิทธิในสยาม 2435-2475, สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2525, เอกสารโรเนียว อ้างใน พรชัย คุ้มทวีพร, 'แนววิเคราะห์สังคมไทย จากอดีต-ปัจจุบัน,' หน้า 12-11-19.

จากการพิจารณา ทั้งในฝ่ายที่ใช้แนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชียเป็นแนวทางในการอธิบาย และในฝ่ายที่ได้แย้ง ผู้ศึกษาได้สังเกตเห็นถึงปัญหาในการอธิบายสังคมไทยด้วยแนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชียใน 2 ด้านด้วยกัน คือ ปัญหาในด้านทฤษฎี และปัญหาในด้านการอธิบาย โดยปัญหาทั้งสองด้านนี้สัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด

ประเด็นปัญหาในด้านทฤษฎี เริ่มต้นจากการที่การศึกษาตัวทฤษฎีเองไม่มีความชัดเจนเพียงพอ ค่อนข้างคลุมเครือ และบางครั้งยากต่อการแยกแยะว่า เนื้อหาส่วนไหนเป็นแก่นสารหลักของตัวทฤษฎี และเนื้อหาส่วนไหนเป็นที่เป็นการพยายามที่จะอธิบายเพิ่มเติมตัวทฤษฎีให้ละเอียดลงไปหรือหนักแน่นขึ้น ซึ่งในวงวิชาการไทยเรายังไม่มีการวิเคราะห์ให้ชัดเจน แม้กระทั่งในข้อสรุปของ Ernest Mandel ที่ได้กล่าวถึงข้างต้น ก็ยังต้องการการศึกษาเพิ่มเติมอยู่ก็รวมไปถึงการแยกแยะความเกี่ยวข้องระหว่างแนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชีย กับแนวคิดเรื่องการรวมศูนย์อำนาจแบบตะวันออก (Oriental Despotism) หรือกับแนวคิดว่าด้วยสังคมพลังน้ำ ของคาร์ล วิทไฟเกิล (Karl Wittfogel) ด้วย

ปัญหาที่เกิดขึ้นสืบเนื่องตามมาก็คือ การอ้างถึงแนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชีย ประกอบการอธิบายหมู่บ้านหรือสังคมไทย จะมีลักษณะเป็นการอ้างถึงในฐานะของกรอบความคิดหรือมโนทัศน์กว้างๆ โดยไม่ได้ระบุลักษณะเฉพาะเจาะจงชัดเจน ทำให้ประเด็นการโต้แย้งที่ว่าสังคมไทยอยู่ในวิถีการผลิตแบบเอเชียจริงหรือไม่ คลายความหนักแน่นลงไปด้วย ทั้งยังนำมาสู่คำถามที่สำคัญ ก็คือ แนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชียดำรงฐานะอะไรในการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยกันแน่ ซึ่งต่างฝ่ายก็มองแตกต่างกันไป

ประเด็นปัญหาที่สำคัญในการอธิบายได้แก่ การวางขอบเขตในการอธิบาย ทั้งขอบเขตในส่วนของโครงสร้างและขอบเขตในส่วนของเวลา ขอบเขตในส่วนของโครงสร้างนั้น ไม่ได้มีการวางไว้อย่างชัดเจนว่าการอธิบายจะครอบคลุมถึงส่วนไหนบ้าง แต่อธิบายรวมๆ กันไป ตั้งแต่หมู่บ้าน รัฐ ไปจนถึงทุนที่เข้ามาจากภายนอก และขอบเขตในส่วนของเวลาก็เช่นเดียวกัน ไม่ได้มีการระบุถึงระยะเวลาในทางประวัติศาสตร์ไว้อย่างชัดเจน ทำให้ฐานะของแนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชีย "ลอย" อยู่ในประวัติศาสตร์ อาจจะเป็นวิถีการผลิตในยุคก่อนทุนนิยม หรือเมื่อทุนนิยมเข้ามาแล้วก็ได้

ประเด็นปัญหาในด้านการอธิบายนี้ นำไปสู่ปัญหาการวิเคราะห์การโต้แย้งกันด้วย กล่าวคือ ทำให้การโต้แย้งในหลายกรณีมีลักษณะคล้ายกับไม่ได้ได้ในเรื่องที่ฝ่ายอธิบายได้กล่าวไว้ ตัวอย่างเช่น ฝ่ายอธิบายกล่าวว่า "...รัฐมีลักษณะรวมศูนย์เป็นเจ้าของ อ่างตัวว่าเป็นเจ้าของทุกอย่าง ของที่ดิน ของชีวิต ของพิธีกรรม(ระดับผู้ปกครอง) ของการค้า รัฐจะอ้างเป็นเจ้าของหมดทุกอย่างเช่นนี้ แต่ขณะเดียวกัน รัฐก็มีความจำกัดในการแทรกเข้าไปในหมู่บ้าน เพราะว่ารัฐเอาทรัพยากรมาจากหมู่บ้านก็พอ แต่ไม่ต้องเข้าไปจัดอะไรในหมู่บ้าน..."²¹ แต่ฝ่ายโต้แย้งอธิบายว่า ก่อน ค.ศ. 1855 ไทยไม่ได้เป็นชาติที่รวมศูนย์อำนาจอย่างเข้มแข็ง กษัตริย์ไม่ใช่เจ้าของที่ดินทั้งหมด มีเจ้าที่ดินรองๆลงไป เช่นเจ้าประเทศราช และอำนาจปกครองที่แท้จริงนั้นอยู่ที่ขุนนาง มิใช่ของคพระมหากษัตริย์²²

จากการเทียบเคียงข้างต้น จะเห็นได้ถึงการวางขอบเขตที่ต่างกัน ของการอธิบายเรื่อง "รัฐ" ในฝ่ายอธิบาย กับเรื่อง "ชาติ" ในฝ่ายโต้แย้ง หรือเรื่องอำนาจของ "รัฐ" ซึ่งแอบอิง "สถาบัน" กษัตริย์ ในฝ่ายอธิบาย กับ พระราชอำนาจของ "องค์" พระมหากษัตริย์เอง ในฝ่ายโต้แย้ง และอื่นๆ อีก ได้อย่างชัดเจน

อย่างไรก็ดี แม้การนำแนวคิดวิธีการผลิตแบบเอเชียมาใช้ จะยังมีปัญหาและข้อโต้แย้งให้ต้องวิเคราะห์วิจารณ์อีกมากมายก็ตาม แต่การใช้แนวคิดวิธีการผลิตแบบเอเชียก็ยังมีจุดเด่นสำคัญที่ละเลยเสียไม่ได้ นั่นก็คือพลังในการอธิบายการดำรงอยู่อย่างยาวนานของชุมชนหมู่บ้านไทยมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งแนวคิดวิธีการผลิตแบบเอเชียนี้ สามารถอธิบายสถาบันชุมชนหมู่บ้านไทยได้อย่างเป็นระบบ มีเหตุผล และสอดคล้องกับข้อเท็จจริง ทั้งยังสามารถให้นัยยะในการพัฒนาได้อีกด้วย ในแง่นี้ แนวคิดวิธีการผลิตแบบเอเชียจึงควรได้รับความสนใจอย่างจริงจังมากขึ้นกว่าเดิม

สู่แนวคิดวิธีการผลิตแบบไทย

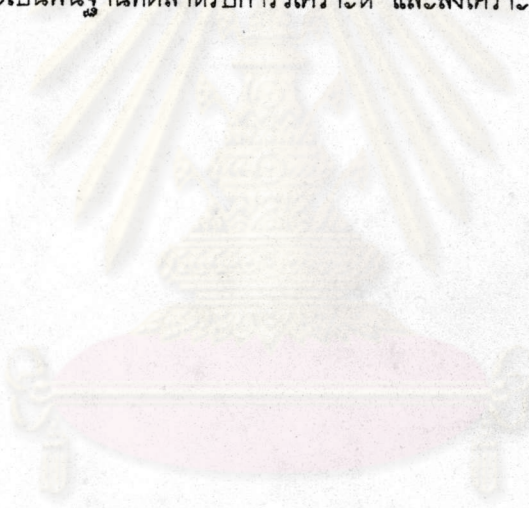
การพิจารณาแนวความคิดทั้งหมดที่กล่าวมาในขั้นต้น ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญ ของ 1) การพัฒนาทฤษฎีว่าด้วยการพัฒนาของเรา ขึ้นมาจากรากฐานความเข้าใจในระบบเศรษฐกิจสังคมของเราเอง ซึ่งได้จากการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ 2) การอธิบายหมู่บ้านเพื่อ

²¹ จัตวทิพย์ นาดสุภา, *บ้านกับเมือง*, หน้า 73

²² พรชัย คุ้มทวีพร, *'แนววิเคราะห์สังคมไทย จากอดีต-ปัจจุบัน'*, หน้า 12-11-19.

เป็นรากฐานสำหรับการศึกษาระบบเศรษฐกิจสังคมไทยโดยรวม อันจะนำไปสู่การสร้างทฤษฎีการพัฒนารูปแบบที่สอดคล้องและเหมาะสม และ 3) การใช้แนวคิดวิธีการผลิตแบบเอเชียในการอธิบายการดำรงอยู่อย่างยาวนานของชุมชนหมู่บ้านไทย ซึ่งบ่งบอกถึงศักยภาพของสถาบันหมู่บ้านต่อการพัฒนาในอนาคต

การพิจารณาดังกล่าวจึงยังไม่จบสิ้นสมบูรณ์ในตัวเอง หากแต่ยังก่อให้เกิดคำถามชวนให้พิจารณาต่อไปว่า เราจะมีแนวคิดวิธีการผลิตแบบของไทยเราเองซึ่งสามารถอธิบายชุมชนหมู่บ้านและสังคมไทย และสามารถบ่งบอกถึงวิถีทางการพัฒนาที่ควรจะเป็นต่อไปได้หรือไม่ ทั้งนี้กระบวนการสร้างทฤษฎีใหม่ไม่ใช่เรื่องง่าย หากแต่จำเป็นจะต้องศึกษาค้นคว้าอย่างละเอียดรอบคอบ ผู้ศึกษาจึงเห็นว่า การศึกษาวิจัยในประเด็น วิธีการผลิตแบบเอเชีย กับการอธิบายหมู่บ้านไทย จะเป็นพื้นฐานที่ดีสำหรับการวิเคราะห์ และสังเคราะห์แนวคิดวิธีการผลิตแบบไทยขึ้นมาในอนาคต



ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย